

Balanceren tussen jezelf zijn en erbij horen

Identiteitsontwikkeling bij hoogbegaafde adolescenten

Wie ben ik? Wat vinden anderen van mij? Waar hoor ik bij? Op weg naar de volwassenheid zijn dat de vragen die een adolescent zichzelf veelvuldig stelt. Voor iedere adolescent is identiteitsontwikkeling een ingewikkeld en complex proces. Voor adolescenten met kenmerken van hoogbegaafdheid is het soms nog ingewikkelder, omdat zij tot een minderheidsgroep horen. In dit artikel lees je welke uitdagingen hoogbegaafde adolescenten tegen kunnen komen in hun identiteitsontwikkeling.

Tekst: Janet van Horssen-Sollie

Het concept identiteit wordt in de wetenschappelijke literatuur onderscheiden in twee componenten: persoonlijke identiteit en sociale identiteit (Leary & Tangney, 2011). Persoonlijke identiteit verwijst naar zelfkennis en zelfbegrip waarmee je de vraag ‘wie ben ik?’ beantwoordt. Persoonlijke identiteit omvat bijvoorbeeld jouw persoonlijke eigenschappen en kenmerken, behoeften, interesses, overtuigingen, normen en waarden. Een gezonde persoonlijke identiteit geeft je het gevoel van eigenheid en uniciteit: je bent anders dan anderen om je heen. Een gezonde sociale identiteit geeft je juist het gevoel van verbondenheid met anderen en beantwoordt de vraag: ‘waar hoor ik bij (en waar niet)?’ Sociale identiteit gaat dus over de sociale groep(en) waar je je thuisvoelt, waar je het gevoel krijgt dat je begrepen wordt en waar je aansluiting vindt vanwege bijvoorbeeld overeenkomsten in persoonlijke eigenschappen of gedeelde interesses. Persoonlijke identiteit en sociale identiteit zijn nauw met elkaar verbonden, als twee kanten van dezelfde medaille: enerzijds leer je jezelf beter kennen door jezelf te vergelijken met anderen en te reflecteren op de ideeën die anderen over jou hebben, anderzijds heb je zelfkennis nodig om erachter te komen bij welke sociale groep(en) je wil horen.

IDENTITEITSONTWIKKELING

Hoewel identiteitsvorming een levenslang proces is, is de adolescentiefase hierin cruciaal (Erikson, 1971). Eigenschappen die een adolescent in zijn/haar kindertijd aan zichzelf heeft toegeschreven, worden in deze levensfase opnieuw onder de loep genomen. In verschillende contexten verkent een adolescent waarden en mogelijkheden en probeert nieuwe dingen uit om erachter te komen welke persoonlijke eigenschappen, sociale rollen, overtuigingen en normen en waarden hem/haar het beste definiëren en bij welke sociale groepen hij/zij zich thuisvoelt. Met name in de vroege tot midden adolescentie (11-16 jaar) hechten adolescenten daarbij veel waarde aan de manier waarop anderen (met name leeftijdsgenoten) hen zien. De cognitieve ontwikkeling is op deze leeftijd echter nog zo beperkt dat adolescenten de verschillende meningen over zichzelf en de ideeën die anderen over hen hebben nog niet goed kunnen integreren tot een samenhangend idee over wie ze zijn. Dat levert verwarring, onzekerheid en stress op. Pas vanaf de late adolescentie (17-19 jaar) is het brein zo ver ontwikkeld dat verschillende kanten van zichzelf bij elkaar gebracht kunnen worden tot een coherente identiteit. Adolescenten baseren de ideeën over wie ze zijn vanaf de late adolescentie ook steeds meer op hun eigen mening in plaats van de ideeën die anderen over hen hebben (Leary & Tangney, 2011). Hoewel de identiteitsvorming voor iedere adolescent een complex proces is dat met vallen en opstaan verloopt, kan het voor hoogbegaafde adolescenten extra ingewikkeld zijn. Hoogbegaafde adolescenten vormen namelijk een minderheidsgroep, waardoor aansluiting bij een sociale groep lastig kan zijn (Pfeiffer et al., 2018).

KERNASPECT HOOGBEGAAFDHEID

Er is geen eenduidige definitie van hoogbegaafdheid (Worrell et al., 2019). Wetenschappers zijn het er echter over eens dat het kernaspect van hoogbegaafdheid een uitzonderlijk hoge

algemene intelligentie is: hoogbegaafden zijn snelle denkers met een goed geheugen en een sterk analytisch vermogen. Naast een hoge intelligentie worden er ook andere kenmerken gerelateerd aan hoogbegaafdheid, zoals een sterk creatief denkvermogen, hoge waarnemingsgevoeligheid, intense intellectuele nieuwsgierigheid, een neiging tot kritische (zelf) reflectie, de neiging om het hoogst haalbare te bereiken en een sterke behoefte aan autonomie. Deze kenmerken worden beschouwd als een aangeboren aanleg (Pfeiffer et al., 2018). Of hoogbegaafdheid zich uit in gedrag, bijvoorbeeld door het leveren van excellente prestaties, is echter sterk afhankelijk van de context waarin iemand met kenmerken van hoogbegaafdheid zich bevindt, zoals we later in dit artikel nog zullen zien.

IDENTITEIT VAN HOOGBEGAAFDE ADOLESCENTEN

De manier waarop gemiddeld intelligente adolescenten zichzelf zien, is anders dan de manier waarop hoogbegaafde leeftijdsgenoten zichzelf zien. Een Franse onderzoekersgroep vroeg 84 hoogbegaafde en 84 gemiddeld intelligente adolescenten (13-18 jaar) om een zelfportret te schrijven in antwoord op de vraag: ‘wie ben je?’ (Villatte et al., 2014). Wat opviel was dat de zelfportretten van hoogbegaafde adolescenten op drie thema's verschilden van hun gemiddeld intelligente leeftijdsgenoten:

1. Hoogbegaafde adolescenten beschreven zichzelf vaker met kenmerken die verwijzen naar intelligentie, zoals een voorkeur voor lezen, schrijven of wetenschappelijke kennis opdoen, terwijl gemiddeld intelligente adolescenten zichzelf vaker beschreven met fysieke en sociale vaardigheden, zoals goed zijn in dansen of het hebben van langdurige vriendschappen.
2. Hoogbegaafde adolescenten verwezen in hun zelfportretten vaker naar zelfreflectie, bijvoorbeeld perfectionist zijn en hard willen werken om succesvol te worden.
3. Hoogbegaafde adolescenten verwezen vaker naar het gevoel dat ze door anderen als afwijkend worden gezien, bijvoorbeeld als buitenbeentje. Geen enkele gemiddeld intelligente adolescent noemde iets dergelijks in zijn zelfportret.

Een slechte verstaander kan op basis van deze bevindingen concluderen dat hoogbegaafde adolescenten sociaal minder begaafd zijn dan hun gemiddeld intelligente leeftijdsgenoten, omdat sociale vaardigheden minder vaak in hun zelfbeschrijvingen voorkomen en omdat zij door leeftijdsgenoten worden gezien als zonderlinge figuren. Keer op keer blijkt echter uit onderzoek dat dit een hardnekkig vooroordeel is. Hoogbegaafden zijn sociaal minstens net zo ver ontwikkeld als gemiddeld intelligente mensen (Pfeiffer et al., 2018; Worrell et al., 2019). Wel blijkt uit het onderzoek van Villatte et al. (2014) dat hoogbegaafde adolescenten zich anders kunnen voelen dan anderen en ook verwachten door anderen als afwijkend te worden gezien.

HET GEVOEL ANDERS TE ZIJN

Hoogbegaafde adolescenten die zich zorgen maken over de manier waarop anderen hen beoordelen, zijn zich extra bewust

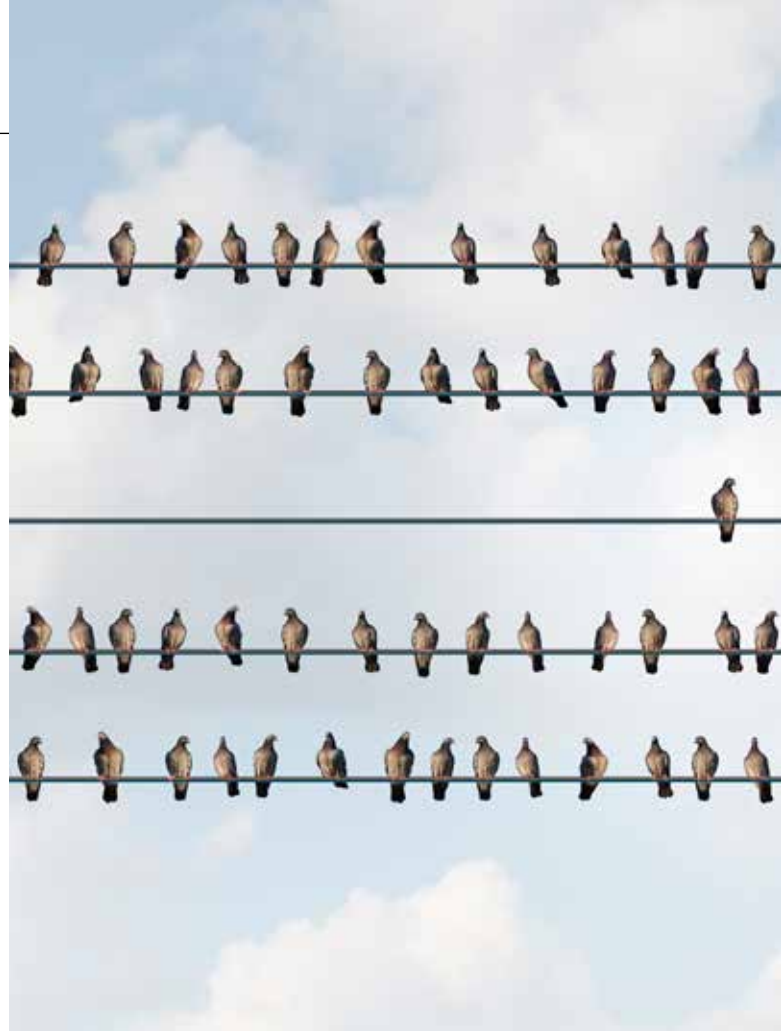
van hun hoogbegaafdheid en verwachten moeilijkheden in de sociale contacten met leeftijdsgenoten (Villatte et al., 2014). Katie Margavio Striley (2014) vroeg 169 hoogbegaafde adolescenten (11-18 jaar) wat hoogbegaafd zijn voor hen betekent en hoe belangrijk het voor hen is om 'erbij te horen'. Uit haar onderzoek bleek dat veel hoogbegaafde adolescenten hun hoge intelligentie ervaren als een gave waar ze voordeel van hebben en waardoor ze op school meer ontwikkelingsmogelijkheden krijgen. Tegelijkertijd ervaarde 60 procent van de adolescenten sociale afkeuring (negatieve stigmatisering) vanwege hun bijzonder hoge cognitieve capaciteiten. Zij werden bijvoorbeeld gezien als nerds die niet sportief zijn. 50 procent van de adolescenten die meededen aan het onderzoek zeiden vanwege deze negatieve stigmatisering door hun leeftijdsgenoten te worden genegeerd, afgewezen en/of buitengesloten. De helft van de hoogbegaafde adolescenten uit het onderzoek ervaarde dus een zekere mate van sociale isolatie vanwege hun hoogbegaafdheid, die voortkomt uit een verstoorde relatie met leeftijdsgenoten. De verstoorde relatie kenmerkt zich aan de kant van gemiddeld intelligente adolescenten door bijvoorbeeld jaloezie op de intellectuele capaciteiten of door onzekerheid over de sociale interactie, omdat ze niet weten hoe ze moeten reageren op iemand die zeer intelligent is.

Het verhaal van Layla

Layla (14): 'Ik vind het moeilijk. Aan de ene kant ben ik heel nieuwsgierig en geniet ik ervan om nieuwe dingen te leren. Ik vind het fijn dat ik snel kan leren en met weinig moeite voor bijna elk vak hoge cijfers haal. Eerlijk gezegd moet ik mijn best doen als ik net als mijn klasgenoten alleen maar zessen of zevens wil scoren. Hoge cijfers halen gaat gewoon vanzelf. De verrijkingslessen die ik volg op school zijn heel fijn, want alleen de reguliere schoolvakken volgen is best saai. Ik leer nu Russisch en ben ook bezig met een eigen kunstproject. Aan de andere kant negeren mijn klasgenoten me omdat ik een buitenbeentje ben. Ze vinden me raar omdat ik zonder veel moeite negens haal en verrijkingslessen volg. Ze snappen niet dat ik het gewoon heel leuk vind om veel nieuwe dingen te leren. En zodra ik mijn mond opendoel, is meteen duidelijk dat ik anders ben, door de manier waarop ik praat. Negen van de tien keer begrijpen ze gewoon niet wat ik bedoel als ik iets probeer uit te leggen. En als zij een grap maken, dan begrijp ik die niet. Daarom gaan ze me liever helemaal uit de weg.'

FORCED CHOICE DILEMMA

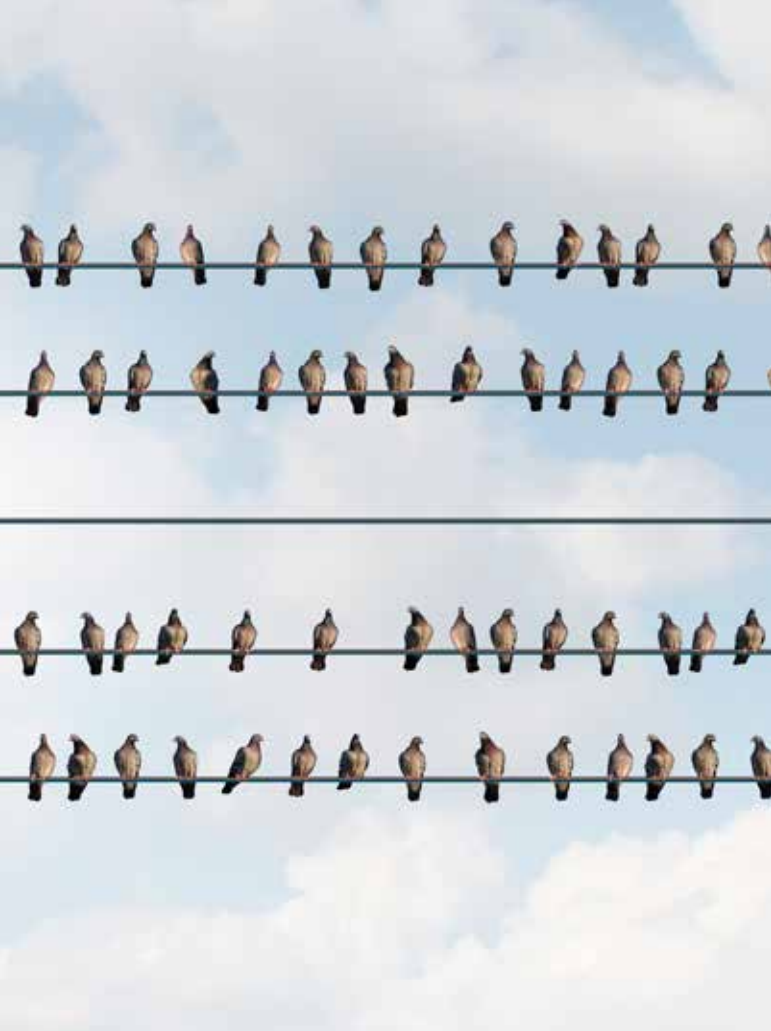
Hoogbegaafde adolescenten die het gevoel hebben dat sociale acceptatie door leeftijdsgenoten niet samengaat met excelleren op school, hebben last van keuzestress, wat het 'forced choice dilemma' wordt genoemd (Jung et al., 2011). Zij ervaren een innerlijk conflict tussen enerzijds de behoefte om hun hoge intellectuele capaciteiten in te zetten en hoge (school)prestaties te leveren en anderzijds hun verlangen naar positieve relaties met leeftijdsgenoten. In hun beleving brengt

kiezen voor uitmuntendheid het risico met zich mee om vertrouwensrelaties met leeftijdsgenoten mis te lopen, terwijl een keuze voor goede relaties met leeftijdsgenoten hen emotioneel in de knel brengt en frustrereert, omdat zij hun hoge potentieel dan niet kunnen benutten. Adolescenten die het forced choice dilemma ervaren, ervaren dus moeite in het vinden van een goede balans tussen hun persoonlijke identiteit (wie ben ik) en sociale identiteit (waar hoor ik bij).

BALANS

Hoogbegaafde adolescenten met hogere intelligentieniveaus lijken meer moeite te hebben om een balans te vinden (Jung et al., 2011). Hoe hoger het intelligentieniveau, hoe groter de afwijking van het gemiddelde. Hoe meer dissonantie er is met leeftijdsgenoten, hoe lastiger het is om een sociale groep te vinden waar je je geaccepteerd en begrepen voelt (Pfeiffer et al., 2018). Daarnaast lijken hoogbegaafden in de vroege adolescentie eerder last te hebben van het forced choice dilemma dan in de late adolescentie (Jung et al., 2011), wat te verklaren is vanuit de gangbare ontwikkelingspatronen. Juist in de eerste helft van de adolescentiefase spelen leeftijdsgenoten immers een belangrijke rol in de identiteitsontwikkeling (Leary & Tangney, 2011). Overigens staat onderzoek naar het forced choice dilemma nog in de kinderschoenen. We weten veel dingen nog niet, bijvoorbeeld in hoeverre het forced choice dilemma ook voorkomt onder gemiddeld intelligente leerlingen en welke rol het gevoel anders te zijn dan anderen speelt. Ik hoop daarover de komende jaren meer kennis op te doen door mijn promotieonderzoek.

3 TIPS OM DIRECT MEE AAN DE SLAG TE GAAN

1. **Kijk naar jezelf.** Hoe denk jij over hoogbegaafde leerlingen? De manier waarop je zelf over hoogbegaafdheid denkt, beïnvloedt de manier waarop je hoogbegaafde leerlingen benadert en begeleidt (Matheis et al., 2017). Om goede begeleiding aan hoogbegaafde leerlingen te kunnen bieden, is het dus nodig om je eigen ideeën te toetsen aan wetenschappelijke kennis en waar nodig bij te stellen.
2. **Stel vragen.** Wat betekent hoogbegaafd zijn voor jou? Wat is het voordeel van hoogbegaafd zijn? Kleven er ook nadelen aan? Heb je ooit je hoogbegaafdheid verborgen of ontkent? Zo ja, op welke manier en waarom? Is het voor een jongen of een meisje gemakkelijker om hoogbegaafd te zijn? Stel je voor dat je niet hoogbegaafd bent; wat zou je dan doen? Waarom doe je dat niet nu al? Het stimuleren van leerlingen om na te denken over zichzelf zorgt voor beter zelfbegrip.
3. **Breng hoogbegaafde leerlingen met elkaar in contact.** Behalve veel negatieve gevolgen kan stigmatisering vanwege hoogbegaafdheid ook positieve uitkomsten hebben, zoals het gevoel van verbondenheid en vriendschap met anderen met soortgelijke ervaringen (Striley, 2014). Creëer daarom contactmomenten voor hoogbegaafde leerlingen onderling, zodat zij de mogelijkheid krijgen om herkenning, begrip en aansluiting te vinden.

ONDERPRESTEREN EN WEGCIJFEREN

In reactie op het forced choice dilemma kan een hoogbegaafde adolescent besluiten om zijn/haar hoogbegaafdheid te negeren of voor de buitenwereld te verbergen, bijvoorbeeld door systematisch en opzettelijk onderpresteren of door persoonlijke kenmerken of behoeften (deels) weg te cijferen, in de hoop door leeftijdsgenoten beter te worden geaccepteerd (Striley, 2014). Hoewel een dergelijke reactie begrijpelijk is, kunnen de gevolgen daarvan ingrijpend zijn. Overmatige sociale aanpassing door onderdrukking van persoonlijke eigenschappen en behoeften kan vergaande gevolgen hebben op lange termijn (soms tot ver in de volwassenheid), omdat een adolescent daardoor niet leert wat het voor hem/haar betekent om hoogbegaafd te zijn (persoonlijke identiteit) en welke consequenties hoogbegaafd zijn heeft voor sociale relaties (sociale identiteit), (Van Horssen-Sollie, 2015). Ook op korte termijn kunnen de gevolgen aanzienlijk zijn. Wanneer een hoogbegaafde leerling (bewust) onderpresteert, is het lastig om de leerling als hoogbegaafd te herkennen, waardoor het moeilijk wordt om onderwijs te organiseren waarmee tegemoet wordt gekomen aan zijn/haar cognitieve behoeften.

PASSEND ONDERWIJS

Het moge duidelijk zijn dat enkel aandacht voor de cognitieve (onderwijs)behoeften van hoogbegaafde leerlingen ontoereikend is om hen optimaal te ondersteunen in hun persoonlijke ontwikkeling (Bakx, 2019). Dit geldt in het bijzonder voor hen die last hebben van negatieve stigmatisering of worstelen met het forced choice dilemma. Een meer holistische visie op

hoogbegaafdheid, waarin (onder meer) ook aandacht is voor de ontwikkeling van gezonde relaties met leeftijdsgenoten is onmisbaar. Dat geldt overigens voor alle leerlingen in alle vormen van onderwijs. Aandacht die breder is gericht op persoonlijke groei en ontwikkeling is zeker in het voortgezet onderwijs belangrijk, omdat de ontwikkeling van een adequate identiteit immers in de adolescentiefase van cruciaal belang is. Daar hebben leerlingen de rest van hun leven profijt van.

Correspondentieadres: mail@janetvanhorssen.nl

De literatuurlijst behorende bij dit artikel vind je op lbrt.nl.

Janet van Horssen-Sollie is levensloop-psychooloog en auteur van onder andere 'De kleine hoogbegaafdheid voor Dummies'. Aan de Radboud Universiteit doet zij promotieonderzoek naar de zelfconcept- en identiteitsontwikkeling van hoogbegaafden tijdens de levensloop. Daarnaast is Janet mede-initiatiefnemer van het Onderzoekerscollectief Hoogbegaafdheid (OCHB), als onder-

zoeker betrokken bij de onderwijsonderzoekswerkplaats POINT040 en docent Begaafdheid aan de Master Educational Needs van de Fontys Hogescholen.